

Akateeminen kysymys?

Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta

Toimittanut Tuukka Tomperi

Vastapaino
Tampere 2009

© *Vastapaino ja kirjoittajat*

Kannen kuva
Sami Syrjämäki

Ulkoasu
Miika Salo

ISBN 978-951-768-255-8
38.4

TALLINNA RAAMATUTRÜKIKODA
Tallinna 2009

OSUUSKUNTA VASTAPAINO
Tampere
www.vastapaino.fi

Verkossa
akateeminenkysymys.wordpress.com

Sisällys

Tuukka Tomperi

Akateemisia kysymyksiä esipuheen muodossa. 5

I TUNNELMAKUVIA

Antti Salminen

Fragmenteja murroksesta. 15

Suvi Ronkainen

Universitas 2010 -juhla: Kuohuviinistä (auto)etnografiaa . 19

II KOKEMUKSIA, POLKUJA JA SATTUMIA

Heikki Patomäki

*Yliopisto konkreettisena utopiana: kokemuksia Turusta
Nottinghamiin ja Helsingistä Melbourneen.* 25

Emilia Palonen

Yliopistouudistus periferiassa 45

Jussi Pakkasvirta

Kun Universitatis muuttui projektiksi 57

Juha Suoranta

Alamaisten elämää 67

III VANHA JA UUSI YLIOPISTO

Oili-Helena Ylijoki

Yliopiston lumo. 83

Päivi Naskali

Uusi häpeän yliopisto 93

Leena Koski	
<i>Yliopiston sisäisen järjestyksen muutos</i>	101
Jussi Vähämäki	
<i>Tietopaja</i>	115
Matti Vesa Volanen	
<i>Yliopisto 3.0</i>	129

IV LAKI LÄHIKUVASSA

Tuukka Tomperi	
<i>Yliopistolaki taustoineen.</i>	
<i>Koulutuspoliittinen tarkastelu</i>	145
Martina Reuter	
<i>Haave strategisesta ohjauksesta</i>	203
Thomas Wallgren	
<i>Yliopiston autonomian kaventaminen</i>	213

V LOPUKSI: NIIN SE KÄY

Petri Koikkalainen	
<i>Yliopistouudistus poliittisen tahdon ilmentymänä</i>	229
Kirjoittajat	239

Tuukka Tomperi

Akateemisia kysymyksiä esipuheen muodossa

Esipuheissa kerrotaan tavallisesti syistä ja sisällöistä, kirjan tarkoituksesta ja koostumuksesta. Tässä tapauksessa artikkelit puhuvat puolestaan ja kirjan syntysyyksi voim vain sanoa, että se oli tehtävä.

Kustannusosuuskunta Vastapaino syntyi vuonna 1981 nimensä mukaisesti tasapainottamaan akateemista valtavirtaa tuomalla julki ennakkoluulottomia uusia avauksia, kriittisiä vastapuheenvuoroja ja katveeseen jääneitä keskustelunaiheita. Akateemista maailmaa perinpohjaisesti muuttavasta laista käyty kiista ja edelleen jatkuva debatti yliopistouudistuksesta sopii erinomaisesti Vastapainon kustantaman kirjan aiheeksi.

Kirjoittajakutsussa esitin kirjan idean kolmitahoiseksi: *kokoa-vaksi, puhuttelevaksi ja tulkitsevaksi*.

Kokoavassa mielessä kirja tuo yhteen lain kritiikkiin osallistuneita henkilöitä, näkökulmia ja argumentteja. Edellisten vuosien ja menneen kevään aikana esitettiin lukuisia painavia puheenvuoroja, mutta niiden ajatukset jäivät irralleen alati vaihtuville foorumeille. Argumenttien ja näkökulmien koostaminen samojen kansien väliin edistää keskustelua myös laadullisesti.

Puhuttelevana pamflettina kirja perustelee etenkin yliopistojen sisäiselle hiljaiselle enemmistölle, että lain kyseenalaistamisessa ja kritiikissä oli järkensä. Yliopistojen henkilökunnat pysyivät enimmäkseen passiivisina, vaikka käsillä oli ja on syvällisesti heidän työelämäänsä ja -suhteitaan muuttava uudistus.

Tulkitsevana tehtävänä on puolestaan selventää myös yliopistojen ulkopuolelta debattia seuranneille, mistä oli kysymys ja mik-

si keskustelulla on väliä koko yhteiskunnalle. Julkisuudessa kiistan taustat näyttivät jäävän monille hämäriksi. Myöskään viestimet eivät osoittaneet asiaa kohtaan kovin mittavaa kiinnostusta, ainakaan verrattuna joihinkin muihin vastaaviin hanke- ja lakikiistoihin.

Kirjan idea on ajateltu yliopiston opettajien ja tutkijoiden näkökulmasta. Siksi on paikallaan vilpitiön pahoittelu: opiskelijoiden ääni kirjasta puuttuu, vaikka juuri he olivat näkyvän vastarintatoiminnan kantava voima. Voin vedota vain siihen, että opiskelijoiden ääni kuului jo keväällä monin tavoin ja löysi paikkansa oivaltavista tempauksista sekä tehokkaasti hyödynnetyiltä digitaalisen median foorumeilta. Henkilökunnan toiminta oli jähmeämpää ja kannanmuodostus tukeutui perinteiseen tapaan lehtikirjoituksiin ja tiedeyhteisön sisäisiin julkaisuihin sekä virallisiin kannanottoihin, lausuntoihin ja etujärjestöihin.

Lisäksi siinä missä henkilökunta näyttää jääneen vain odottelemaan, mitä tuleman pitää, opiskelijat ovat jatkaneet. Opiskelijatoiminnan orientaatio edusti jo keväällä yliopistolakikritiikkiä paljon laajempaa toisinajattelua, jonka juuret ja lähteet ovat perusteellisemmissä yhteiskunnallisen radikalismien motiiveissa. Lakiaktivismi toimi solmuna ja nivelenä monitahoiselle yhteiskuntakritiikille, joka on pikemmin alussa kuin päätöksessä. Se etsii opinnolliset reittinsä ja tilansa myös yliopistojen ulkopuolelta. Toivotan sille onnea ja kannustan muitakin lämpimästi tutustumaan uuteen opiskelijatoimintaan, joka näyttää saaneen kestävästi elinvoiman (ks. etenkin verkkosivut *opiskelijatoiminta.net* ja *toimivayliopisto.net*). Käsillä oleva kirja lisää yliopiston ääniin opettajien ja tutkijoiden puheenvuoroja.

Opetuksia keväältä

Lakikritiikin herättämän toiminnan ansiosta kulunut kevät oli erikoisin yliopistolla viettämistäni. Kollektiivisena kokemuksena se oli tunteikas ja mieleenpainuva – myös opettavainen.

Ensimmäiseksi opin, ettei kovinkaan moni yliopistolla tiennyt yliopistouudistuksesta juuri mitään eikä sen paremmin ollut kiinnostunutkaan. Yliopistolaki muine uudistuksineen ei näyttänyt

yksityiskohdissaan aina kiinnostavan myöskään lakia ajaneita, mutta erityisen vähän se edes pääpiirteissäänkään kiinnosti niitä, jotka eivät ilmaisseet kantaansa. Jälkimmäisiä oli karkeasti arvioiden ainakin kolme neljännessä henkilökunnasta.

Ajatellen yliopistotyön kriittistä ja valveutunutta ihannetta havainto oli hämmentävä. On vieläkin vaikea keksiä toista ammattiryhmää, jota yhtä vähän huolettaisi esimerkiksi virkasuhteidensa muuttaminen työsuhteiksi tai työorganisaationsa hallinto- ja esimiesjärjestelmän perusteellinen uudistus. Tai jos huolta kannettiin, sitä ei vain tuotu julki.

En usko, että passiivisuus kertoo yliopistolaisten yleisestä epäpoliittisuudesta, vaikka juuri se tuli mieleen ensinnä. Kevään kuluessa käsitin aiempaa selvemmin toisenkin seikan, joka ymmärtääkseni selittää edellistä. Suurin osa meistä yliopistotutkijoista on tullut tai jäänyt yliopistolle voidakseen keskittyä *rauhassa* omaan työhönsä – lukemiseen, kirjoittamiseen, tutkimiseen, opettamiseen – intohimonaan selvittää itselleen ja muille kiinnostavia asioita maailmasta, ihmisestä, yhteiskunnasta, kulttuurista, luonnosta. Ja rauhassa tarkoittaa tässä yhteydessä: rauhassa ulkoisilta paineilta, rakenteelliselta kehittämiseltä, strategioilta, profiloineilta, painopisteiltä, tulosarvioinneilta, budjettisuunnittelulta, säätiöyliopistoilta, controllereilta, asiakastyytyväisyydeltä – kuten myös TravelPersonecilta, Solem:ltä, Sordinolta ja niin edelleen.

Siksi on varsin ymmärrettävää, että yliopistolla harva jaksoi kiinnostua papereista, joissa nämä ja muut vastaavat termit elivät – olivatpa paperit sitten opetusministeriön lakitiedotteita tai vastustajien puheenvuoroja lain ongelmista.

Yliopistotyön ihanteen olennaisiin piirteisiin kuuluu mahdollisuus keskittyä epäajanmukaisesti pitkäjänteiseen ja hidastempoiseen pohdiskelemaan elämänmuotoon. Samalla juuri tämä ero yliopistotyön omimman luonteen ja nykyisen managerialistisen maailman välillä on tehnyt opettajat ja tutkijat suojattomiksi ”ulkopuolisen maailman” invaasiota vastaan. Yliopistojen kritisointi siitä, etteivät ne noudata normaalin työelämän tahtia tai yritysten organisatorisen tehokkuuden mallia, osuu tismalleen oikeaan: monil-

le niistä, jotka ovat yliopistosta löytäneet omansa, yliopistotyön olemuksena on olla ”epänormaalia” suhteessa muuhun työelämään sekä yritysmaailman kvartaalirytmiin.

Kevään kiivaimmassa kohdassa kirjoitimme lyhyen pamfletin, jota jaettiin Helsingissä mielenosoituksessa ja filosofisen *niin & näin* -lehden välissä, ja tiivistimme asian seuraavasti:

Yhdysvaltalaislähtöiset managerialistiset ideologiat ja käytännöt ovat tunkeutuneet kaikille suomalaisenkin yhteiskunnan alueille. Kaikkialla avainosaajina hääriivät organisaatiokehittäjät, tulosjohtajat, laatupäälliköt, johtajuusstrategit, tuottavuusmittaajat, trainerit, sparraajat ja muut sisältöjä ymmärtämättömät mutta taloudelliseen tehokkuuteen vannovat konsultit. Yliopistojen alistuminen tälle samalle on onnettomuus, häpeä ja tappio: jos edes yliopistot eivät kykene vastustamaan trendiä, jää koko yhteiskunta vaille toivoa asioiden järkiperaisestä, avoimesta, kriittisestä ja perusteellisesta käsittelemisestä. Juuri yliopiston pitäisi tarkastella managerialismin itsensä vaikutuksia yhteiskunnassa, välineellisen tehokkuusajattelun ja tulosjohtamisen taustaoletuksia, riskejä ja seurauksia.

Lakikiista ei todellakaan ollut ensimmäinen rengas tässä tapahtumaketjussa, vaan pikemmin raja, jossa hillityn yliopistoyhteisön kärsivällisyys lopulta ylittyi.

Kiistan monilla ulottuvuuksilla on varsin yksinkertainen juurensa lähihistoriassa. Aloitin opintoni Tampereella vuonna 1990, ja vielä tuolloin jopa kirjatenttien merkinnät haettiin tentaattorilta henkilökohtaisesti opintokirjaan. Samalla saattoi kysyä tentin sujumisesta ja ehkä rupertella lyhyesti muutakin akateemisesti viiritettyä. Nykyopiskelijat kokevat sen sijaan opettajat etäisiksi, ja henkilökohtaisen palautteen antaminen on useissa tapauksissa mahdotonta – jos esimerkiksi perusopintojen luennot kirjoitettiin suorittaa yli 150 opiskelijaa samana syksynä, kuten opettamani kurssin tapauksessa. Tässä suhteessa ero vuosien 1990 ja 2009 välillä on suurempi kuin usein muistamme. Monissa yliopistoissa opiskelijamäärät lähes kaksinkertaistuivat 1980-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun. Samana aikana opetushenkilökunnan määrä kasvoi vain vähän tai pysyi lähes samana. Suomalaisten yliopistojen varsinainen massoittuminen ajoittuu näin ollen melko myö-

häiseen vaiheeseen. Opiskelijamäärän kasvu ei sinänsä ole ongelma, vaan se, ettei opetushenkilökunnan määrä kasvanut samassa suhteessa.

Kun rahaa oli tarjolla sisäänoton ja tutkintomäärien kasvattamisesta, yliopistojen hallinto meni lankaan ja myi henkilökuntansa työpanoksen polkuhinnalla valtiolle. Yhden opiskelupaikan lisäämisestä valtiolta saatu taloudellinen kompensatio ei vastannut työmäärää, jota yhden uuden tutkinnon tuottaminen vaati. Näin tapahtui 1990-luvun kuluessa suuri siirtymä: yliopistoista tuli yhä enemmän koulutusorganisaatioita ja opettajiksi muuttuvien tutkijoiden suhdeluku opiskelijamäärään nähden heikkeni jatkuvasti. Yliopistot ja yksiköt toki kasvoivat organisaatioina tarkasteltuna, mutta mikrotasolla, yksittäisten yliopistolaisten arkisessa työssä, resurssit pikemminkin vähenivät. Tämä ilmeni työn vaatimusten kiristymisenä ja kiireen lisääntymisenä. Sama jatkui läpi 2000-luvun kera tietohallinnon, arvioinnin ja tulosseurannan uusien käytäntöjen. Seurauksena on ollut myös yliopiston keskushallinnon ja opetus- ja tutkimushenkilökunnan yhä suuremmaksi käynyt henkinen etäisyys toisistaan.

Kenen yliopisto?

Mainitsen vielä viimeisen havainnon, jota ei tosin voi kutsua uudeksi. Suomalaiselle yhteiskunnalliselle keskustelulle on ominaista kyvyttömyys ymmärtää ja käsitellä ristiriitojen olemassaoloa. Menemättä syvemmälle voi ohimennen todeta, että ilmiö näkyy yhtä hyvin olemattomana debattikulttuurina kouluista eduskuntaan kuin äänestäjäkunnan konservatiivisuutena. Kotoperäiseen pragmaattiseen (insinööri)mentaliteettiimme kuuluu tulkita erimielisyys epäonnistumiseksi ratkaista kysymystä asiatietojen varassa. Useimpiin ongelmiin oletetaan yksi oikea ratkaisu ja ristiriitaa luullaan herkästi henkilökohtaiseksi loukkaukseksi sen sijaan, että kiista nähtäisiin asiakiistana ja ristiriidat yhteiskunnan olemuksena.

Poliittisista hankkeista kiisteltäessä sekä myötä- että vasta-argumentaatio on usein yrittystä osoittaa hanke kokonaisuudessaan

ja kaikkien kannalta joko hyväksi tai huonoksi. Sellaisia hankkeet eivät kuitenkaan ole – varmastikaan koskaan. Hankkeet ja uudistukset kohtelevat eri ryhmiä, perinteitä, arvoja, ihanteita ja tavoitteita eri tavoin, vahvistaen yksiä ja heikentäen toisia. Olennaisinta on kysyä: Kenen kannalta hyvä? Millaisten arvostusten varassa? Mihin päämäärään nähden?

Edeltävän mielessä pitäen voi todeta, että yliopistokeskustelun harhauttavin käsite on samalla sen keskeisin: *yliopisto*. Pinnalta katsoen järjestelliset puheenvuorot putoavat läpi pohjastaan, jos puhuja ei huomaa selvittää, mitä hän tarkoittaa yliopistoon viitattaessaan. Kun tarkennus tehdään, sekä lakia ajaneet että sitä vastustaneet ovat omalla tavallaan oikeassa. Yliopiston edusta puhuessaan he vain tarkoittavat eri edunsaajaa.

Sekä valtion että yleensä myös yliopiston hallinnon silmissä ”yliopisto” on pääasiassa talous-hallinnollisena kokonaisuutena käsiteltävä organisaatio, joka taloudellisiin – tai muin määrällisiin – mittarein voi joko menestyä tai taantua. Ajatus on luonteva ja tälle ajalle perin tuttu: aivan samoin on tapana ajatella yrityksistä, joiden menestys mitataan kasvulla, sijoittajien luottamuksella ja pörssinoteerauksilla. Jotkin osastot tai toiminnot saattavat kuihtua, joitain leikataan pois kannattamattomina, toisia myydään tai ostetaan – eikä olennaista ole näiden osien kohtalo, vaan yritysorganisaation kokonaisuus. Julkishallinnon uuden johtamismallin suojissa sama ajattelutapa on vähitellen tullut tutuksi myös julkisyhteisöissä ja yhteiskunnallisissa peruspalveluissa, vaikka aiempina aikoina olisi tuntunut perin omituiselta ajatella esimerkiksi sairaalaa, sosiaaliturvaa tai tiedettä ja koulutusta organisaatioina tähän tapaan.

Yliopistolaista ja -uudistuksesta huolestuneet opiskelijat, opettajat ja tutkijat ovat selvästi mieltäneet ”yliopistonsa” toisin. Heille se on opiskelun, opetuksen ja tutkimuksen paikka, työ- ja ajatteluyhteisö tai peräti kokonainen omalaatuinen elämänmuoto, jolle annetaan esimerkiksi seuraavia päämääriä: tukea osallisten kasvua ja sivistystä, toimia yhteiskunnan kriitikkona ja kulttuurin luovana uudistajana, tarjota akateeminen vapaus ja suoja tutkia ja opettaa ilman ulkoisten paineiden väliintuloa. Olennaista on silloin,

mitä ruohonjuuritasolla tapahtuu, millaiseksi yksilöt ja yhteisöt olonsa kokevat ja millainen on yksiköiden ilmapiiri. Yliopisto organisatorisena kokonaisuutena on etäinen, toisinaan yhdentekevä ja monesti vain välttämätön paha, jotta jokin ihannoitu voisi elää arjen mikrotasolla.

Yliopistolakia kritisoineet eivät kuitenkaan muodosta yhtenäistä joukkoa. Se käy hyvin ilmi myös tämän kirjan puheenvuoroista, jotka eivät ole keskenään aina yksimielisiä. Joidenkin lakikriitikoiden huolena oli tiettyjen juridisten yksityiskohtien ongelmallisuus. Toisella laidalla yliopistokamppailua on pidetty yhtenä aikamme mittavien yhteiskunnallisten ristiriitojen kulminoitumista ja kutsuna vallankumoukseen.

Vaikkei kritiikistä ja vastarinnasta seuraisi mitään muuta, voi jo debatin ja toiminnan sivistäviä ja aktiivoivia ulottuvuuksia pitää arvokkaina. Toimintaan osallistui aktiiveina vain pieni osa yliopistolaisista, mutta tuon piirin ulkopuolella on useita laajenevia kehii muita yliopistolaisia, jotka seurasivat toimintaa ja saivat siitä uutta ajateltavaa. Niinpä pitkästä aikaa suuri joukko yliopistojen opiskelijoita ja henkilökuntaa havahtui ainakin miettimään, mitä erityistä merkitystä on sillä, että he ovat juuri *yliopistossa*. Tätä ei saatu aikaan yleisopinnojen satunnaisilla viittilöinneillä ”sivistysyliopistoon”, tiedon vapauteen tai tieteen historiaan – puhumattaakaan, että kurssit olisivat saaneet ketään liikkeelle. Toisena vastavana ja vielä merkittävämpänä herätyksenä on ollut tiedon vapauden, tietopolitiikan ja koulutuksen valtasuhteiden havainnollistuminen konkreettisin tavoin. Kiista on herättänyt eloon kurssikirjojen abstraktit väitteet.

Kritiikin moninaisuudesta ja vastahankaan asettuneiden keskinäisistä eroista huolimatta uskon osuvani oikeaan, jos väitän yhtä huolenaihetta kaikille yhteiseksi. Yhteistä on huoli yliopistollisen elämän yksipuolistumisesta.

On aivan varmaa, että kaikkien uudistuksien tapaan myös yliopistouudistuksessa on hyötyjänsä ja häviäjänsä. Toisille rahoituksen hankkiminen uusista lähteistä on helpompaa ja suuntautumisen soveltavaan tutkimukseen luontevampaa. Toiset oppiaineet

istuvat yliopiston profiiliin ja imagoon toisia paremmin. Tiettyjä aloja kansainvälistyvät arvostukset ja tuloksellisuuden mittauskäytännöt kohtelevat osuvammin kuin toisia. Toiset kirjoittamisen tavat ja julkaisemisen ihanteet kohdentuvat paremmin indikaattoreihin. Ja tietyt toiminnan rytmit ja työn käytännöt vastaavat paremmin ajan henkeä. Yliopiston rikkaus on kuitenkin ollut sen katon korkeudessa ja seinien leveydessä – siinä että myös muualta katsoen omituinen ja epääjanmukainen mahtuu joukkoon ja nousee toisinaan tärkeimmäksi. Moniarvoisuuden katoaminen olisi korvaamaton menetys.

Mitä me siis itse kukin tarkoitamme yliopistolla? Tähän voi vastata vain vastaamalla seuraaviin: Mitä sinä tarkoitat yliopistolla? Mikä sinusta on yliopiston merkitys yhteiskunnassa?

Nämä ovat perimmäiset akateemiset kysymykset. Toivotan kiinnostavia hetkiä niiden parissa.

Kiitän Vastapainon hallitusta rohkeudesta tarttua kirjaideaan jo ennen tietoa kirjoittajista. Avusta kirjoittajien hankkimisessa kiitos kuuluu erityisesti Merja Kinnuselle, Eeva Luhtakalliolle ja Riitta Oittiselle. Kaikkein suurin kiitos Miika Salolle kärsivällisestä talkoohenkisestä taitosta ja graafisesta työstä yön hämärinä tunteina.

Kaikille kirjoittajille olen kiitollinen luottamuksesta ja heittäytymisestä osallistua tolkkottomalla aikataululla elo-marraskuussa koottuun kirjaan. Mahdollisten kirjoittajien lista oli pitkä ja oletin joutuvani käymään sen läpi löytääkseni asetettuun määräaikaan suostuvat. Suurin osa pyydetyistä liittyi kuitenkin mukaan heti ja myös aikapulassaan kieltäytyneet suhtautuivat perin kannustavasti. Ymmärsin tämän kertovan asian tärkeydestä. Kohtuullisen kokoiseen kirjaan pyrittäessä jäikin tilan puutteen vuoksi pyytämättä monia aiheessa aktiivisia yliopistolaisia. Toivon kirjan silti kokoavan riittävän otoksen erilaisia yliopiston ääniä, jotta kriittiset kannat kuuluvat.

Kirjamme kotisivulta löydät kaikissa artikkeleissa mainitut verkkolinkit sekä muita linkkejä yliopistodebatin lähteille ja voit kommentoida kirjaa tai itse aihetta:

akateeminenkysymys.wordpress.com